

Κατά τη διάρκεια μιας συζήτησης μας για την τρέχουσα πολιτική κατάσταση στην Ανατολική Μεσόγειο, η οποία έγινε λίγο μετά την ανάθεση της επιμέλειας της 3ης Μπιενάλε Σύγχρονης Τέχνης Θεσσαλονίκης, αποφασίσαμε να χρησιμοποιήσουμε το ιδίωμα «between a rock and a hard place» (μπρος γκρεμός και πίσω ρέμα) ως μέτρο για την περιγραφή του αδιέξοδου, στο οποίο έχει περιέλθει η περιοχή. Άμεσα καταλάβαμε ότι θα ήταν ο καταλληλότερος τίτλος για να περιγράψει το θεωρητικό πλαίσιο της Μπιενάλε. Αποφασίσαμε όμως να παραλείψουμε το «μπρος» και το «πίσω», διότι μας ενδιέφερε κυρίως η διερεύνηση των δεδομένων αυτού του θεωρητικού πλαισίου και όχι η υπαρξιακή και ητοποπαθής τοποθέτηση της τέχνης, της δικής μας δουλειάς ως επιμελητών ή του ίδιου του τόπου.

Όταν κάποιος βρίσκεται ανάμεσα στον γκρεμό και το ρέμα, συνήθως είναι αντιμέτωπος με ψυχολογικά, κοινωνικά ή πολιτικά διλήμματα που του προσφέρουν ως επιλογή εξίσου οδυνηρές εναλλακτικές. Πρόκειται για μια συνθήκη την οποία περιγράφει καλύτερα η ταλάντωση ανάμεσα στην ελπίδα και την απόγνωση, στη βία και την ειρήνη, στην απώλεια και την μνήμη, στην ελευθερία και την τάξη, στο κοινωνικό και το ατομικό, το ιδιωτικό και το δημόσιο. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο δεν υπάρχουν εύκολες λύσεις, καθώς όλα τα πιθανά αποτελέσματα θα προκαλέσουν μάλλον κάποιον βαθμό δυσφορίας ή θα συνοδεύονται από κάποιο τίμημα που πρέπει να πληρωθεί. Το ταξίδι στον χώρο και στον χρόνο που βρίσκονται μεταξύ γκρεμού και ρέματος είναι επισφαλές και τρομακτικό, παραδόξως όμως, μπορεί να οδηγήσει ακόμη και σε ένα γόνιμο και ελπιδοφόρο αποτέλεσμα. Εκ των υστέρων, θα μπορούσε να θεωρηθεί ως μια δυναμική μετάβαση. Αυτήν την κατάσταση θελήσαμε να διερευνήσουμε μέσω της Μπιενάλε, δεδομένων μάλιστα των επίκαιρων λαϊκών κινητοποιήσεων και εξεγέρσεων.

Δανειζόμαστε ένα παράδειγμα από το επίμετρο του βιβλίου του Michel Serres, *Καιρός των Κρίσεων* (Μισέλ Σερ, *Καιρός των Κρίσεων*, εκδ. Καλέντης, 2011), που περιγράφει έξοχα αυτήν την κατάσταση:

Όταν ένας θαρραλέος κολυμβητής διασχίζει ένα μεγάλο ποτάμι ή ένα ανεμοδαρμένο θαλάσσιο πέρασμα, ο δρόμος του διακλαδίζεται σε τρία μέρη. Όσο κρατάει η οπτική επαφή με το σημείο αναχώρησης του ή όταν ανακαλύπτει το σημείο της άφιξης, κατοικεί στην πρώτη περίπτωση το χώρο της προέλευσης ενώ στη δεύτερη μεταφέρεται στο χώρο-αντικείμενο της επιθυμίας του... Ωστόσο, κάπου στο μισό της διαδρομής βιώνει μian αποφασιστική και θλιβερή ταυτόχρονα εμπειρία. Όταν βρεθεί σε ίση απόσταση από τις δύο ακτές, διανύει μια περιοχή ουδέτερη ή άχρωμη, μια περίοδο μετάβασης μικρότερης ή μεγαλύτερης διάρκειας, όπου δεν βρίσκεται ακόμη ούτε στο ένα ούτε στο άλλο, κι ίσως να ενυπάρχουν και τα δύο ταυτόχρονα. Ανήσυχος, μετέωρος, λες και επιχειρεί να ισορροπήσει μέσα στην κίνηση του, ανακαλύπτει μian ανεξερεύνητη περιοχή που δεν βρίσκεται σε κανέναν χάρτη και κανέναν ταξιδιώτη ποτέ δεν την περιέγραψε. Η προσπάθειά του να μεταβεί από τον ένα χώρο στον άλλον περιγράφεται ικανοποιητικά με την έννοια της μετάβασης που στην γλώσσα του κινηματογράφου περιγράφεται ως «fondeu enchaîné», δηλαδή ως η κατάσταση που περιγράφεται από το επίρρημα μεταξύ...

(σελ. 109-110)

Βρισκόμαστε σε μια κρίσιμη καμπή της ιστορίας, εξαιτίας της επονομαζόμενης «Αραβικής Άνοιξης» που μπορεί ενδεχομένως να επηρεάσει την ειρηνευτική διαδικασία, και ταυτόχρονα εξαιτίας της άνευ προηγουμένου παγκόσμιας οικονομικής κρίσης που επηρεάζει βαθιά την Ελλάδα και άλλες χώρες της Μεσογείου, προκαλώντας έτσι ευρύτατη κοινωνική και πολιτική αναστάτωση. Η Θεσσαλονίκη, με τη μακρά ιστορία και τη γεωγραφική της θέση σε μια ταραγμένη περιοχή, είναι η πόλη της Μπιενάλε.

Ο ΓΚΡΕΜΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΡΕΜΑ

Ο κατάλληλος τόπος -για το εγχείρημα- δίχως άλλο: ένα χωνευτήρι πολιτισμών, ένα λιμάνι αναχώρησης και προορισμού, ένα σημείο συνάντησης λαών κατά τη διάρκεια της πλούσιας και πολυτάραχης ιστορίας της. Η πόλη φιλοξένησε μεγάλο αριθμό πολιτισμών, εθνοτήτων και θρησκειών που επέζησαν των συχνών καθεστωπικών αλλαγών, συνωριακών μεταβολών και εθνολογικών ανασυνθέσεων. Ο ιστορικός Mark Mazower, στο περίφημο έργο του *Θεσσαλονίκη, Πόλη των Φαντασμάτων* (εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006), ένα βιβλίο που είναι αδύνατον να μην μνημονεύσει κανείς όταν αναφέρεται στη Θεσσαλονίκη, γράφει:

[...] Σε πολλούς Έλληνες συγγραφείς μετά το 1912, της γενιάς των νιόφερτων, η Θεσσαλονίκη έμοιαζε μετέωρη στο παρόν, ξεκομμένη από κάθε αναγνωρίσιμο παρελθόν. Αναθρεμμένοι με Πάουντ, Έλιοτ και Τζόις, κατοικούσαν σε μια μελαγχολική έρημη χώρα αλλοτρίωσης και αποξένωσης. Στο μεταξύ όμως, οι αρχαιολόγοι δούλευαν για την αποκατάσταση ενός παρελθόντος με το οποίο θα μπορούσαν να επανασυνδεθούν, πλάθοντας νέες μορφές ιστορικής μνήμης, που θα τόνωναν την τοπική ελληνική περηφάνια [...]. Η Θεσσαλονίκη δεν είχε Ακρόπολη, αλλά είχε τις εκκλησίες της [...]. Σήμερα, η αναγνώριση της οθωμανικής κληρονομιάς της Θεσσαλονίκης φαντάζει εξίσου αδιανόητη στους περισσότερους...
(σ.546,552)

[...] Το περιέργιο είναι πως τ' απομνημονεύματα περιγράφουν συχνά τον τόπο πολύ διαφορετικά από τις πιο λόγιες ή επίσημες εκθέσεις και απεικονίζουν μια κοινωνία καλειδοσκοπικών σχεδόν αλληλεπιδράσεων. Η υποβλητική αυτοβιογραφία του Λεόν Σιακί, Αποχαιρετισμός στη Σαλονίκη, που περιγράφει ένα Εβραίοπουλο να μεγαλώνει στα χρόνια του Αμιντούλ Χαμίτ, ξεκινά με τον ήχο της κραυγής του μουεζίνη το σούρουπο. Αλβανοί νοικοκυραίοι προστάτευαν το Βούλγαρο μπακάλη τους από τη μανία της Οθωμανικής χωροφυλακής, την ίδια ώρα που καλοστεκούμενοι Μουσουλμάνοι γονείς προσλάμβαναν Χριστιανές βυζιάστρες για τα παιδιά τους και Έλληνες κηπουρούς για τα οπωροφόρα τους.

(σ.28)

Πόλη πέρα για πέρα σύγχρονη, αλλά και με βαθιές ιστορικές ρίζες, η Θεσσαλονίκη είναι ένα σημαντικό εκπαιδευτικό κέντρο, με πολλές σχολές και πανεπιστήμια, εμπορικός κόμβος χάρη στο λιμάνι της και την πρόσβαση που παρέχει στην ενδοχώρα των Βαλκανίων, κέντρο διέλευσης μεταναστών και προσφύγων από περιοχές που πλήττονται από πολέμους. Κατά την επιλογή των χώρων διεξαγωγής της Μπιενάλε, θελήσαμε να αναγνωρίσουμε και να αποτίσουμε φόρο τιμής στην ιστορία της Θεσσαλονίκης και στους ανθρώπους που έζησαν ή πέρασαν από αυτήν. Καταλήξαμε σε διάφορα μνημεία, σε πέντε μουσεία διαφορετικών περιόδων και σε μια ιστορική οθωμανική φυλακή. Εξαρχής αποφασίσαμε να προβάλλουμε τον κάθε «χώρο» και το ιστορικό του φορτίο, και να τον χρησιμοποιήσουμε ως βάση (ή βάση) για τις περισσότερες επιλογές μας. Μπορέσαμε και υλοποιήσαμε αυτήν την ιδέα σε συνεργασία με τον αρχιτέκτονα Ανδρέα Αγγελιδάκη. Επιλέξαμε να δούμε πώς ζει και κινείται η πόλη και να ακούσουμε τις προφορικές αφηγήσεις των ανθρώπων που διαφέρουν από τις γραπτές. Η προσέγγιση αυτή, μας επέτρεψε να δημιουργήσουμε ένα πλαίσιο αξιολόγησης των υπομνήφων χώρων, των καλλιτεχνών και των έργων τέχνης της Μπιενάλε. Δεν πρόκειται για μια θεματική Μπιενάλε με αντικείμενο το παρελθόν, το παρόν ή το μέλλον της Θεσσαλονίκης. Είναι μια Μπιενάλε που έχει ως επίκεντρο μια «πόλη» αλλά εκτείνεται σε πολλές έννοιες και τοποθεσίες.

Η έκθεση είναι απλωμένη σχεδόν σε ολόκληρη την κεντρική Θεσσαλονίκη. Θέσαμε ως στόχο να μεταδώσουμε μια αίσθηση τοπικότητας, με τον κάθε χώρο να έχει αυτοτελή παρουσία. Αναζητήσαμε την οργανική συνάφεια ανάμεσα στα έργα και τα κτίρια -συνάφεια άλλοτε φιλοσοφικής, άλλοτε πολιτιστικής

και άλλοτε αρχιτεκτονικής φύσης. Καταλήξαμε σε διάφορα επεισόδια -που εντάσσονται όλα σε μια γενικότερη αφήγηση- έχοντας ως πηγή έμπνευσης τη συμβολή των κτιρίων αυτών στην κοινωνική ζωή και το πολιτικό υπογαστρίο της πόλης κατά το παρελθόν ή και το σήμερα. Εν ολίγοις, θελήσαμε η ίδια η πόλη να αποτελέσει μια μεταφορά για την Μπιενάλε.

Για να το πετύχουμε αυτό, φροντίσαμε τα έργα και οι χώροι που τα φιλοξενούν να έχουν διαλεκτική σχέση. Η Κάζα Μπιάνκα είναι ένα σπίτι ανάγνωσης και λογοτεχνίας: ένας φόρος τιμής σε μια μυθική, καλλιεργημένη αστική τάξη της Θεσσαλονίκης. Το Γενί Τζαμί, πρώην τέμενος για εβραίους που εξολαμίστηκαν, έχει τα αρχιτεκτονικά γνωρίσματα συναγωγής και ακολουθεί τα πρότυπα της οικιστικής δόμησης της εποχής. Η έκθεση στο Γενί Τζαμί απηχεί τις ζωές των ανθρώπων στην Ανατολική Μεσόγειο και των μεταναστών που πασχίζουν να ενωθούν μαζί τους, ανοίγοντας ένα συμβολικό παράθυρο στις πολιτικές και κοινωνικές αγωνίες της περιοχής. Το Αλατζό Ιμαρέτ (το «Πολύχρωμο Πτωχοκομείο») είναι ένα τζαμί και πτωχοκομείο του 15ου αιώνα, κατασκευασμένο με την ιδιαίτερη οθωμανική αρχιτεκτονική της εποχής, το αναποδογυρισμένο «Τ». Πήρε το όνομά του από τον πολύχρωμο μιναρέ του (καταστράφηκε, όπως και όλοι οι μιναρέδες στη Θεσσαλονίκη) που ήταν ορατός από όλα τα σημεία της πόλης. Για τους σκοπούς της Μπιενάλε μετατράπηκε σε σπίτι των χρωμάτων, σε ένα ιδιότυπο και απροσδόκητο αμάλγαμα φωνών από παράλληλες ιστορίες και εποχές. Το Μπέη Χαμάρ έχει μετατραπεί σε σημείο πληροφόρησης, σε ένα φουαγιέ διάλογου, όπως ήταν τα παραδοσιακά χαμάμ. Τα έργα που εκτίθενται στα πέντε μουσεία αντανακλούν την αποστολή ενός εκάστου: οι καλλιτέχνες που παρουσιάζουν τα έργα τους στο Αρχαιολογικό Μουσείο κάνουν αναφορές στη συλλογή του μουσείου και στην αρχαία ιστορία. Τα έργα στο Κρατικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης επιχειρούν -για πρώτη φορά στην ιστορία αυτής της Μπιενάλε- να αλληλεπιδράσουν με τα ειδικά επιλεγμένα κονστρουκτιβιστικά έργα της συλλογής που δημιούργησε ο οραματιστής Γιώργος Κωστάκης. Το Μακεδονικό Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης φιλοξενεί μια σειρά από σύγχρονα βίντεο που βασίζονται στο θεματικό φάσμα των εκθέσεών του. Το Τελλόγλειο Ίδρυμα Τεχνών, ένα πανεπιστημιακό μουσείο, παρουσιάζει κυρίως έγγραφα που προέρχονται από και αφορούν την περιοχή, καθώς και έργα με χαρακτήρα αρχειακό ή τεκμηρίωσης. Το Κέντρο Σύγχρονης Τέχνης Θεσσαλονίκης, λόγω της θέσης του στο λιμάνι της πόλης -φυσικός τόπος συναντήσεων σε παραθαλάσσιες πόλεις- φιλοξενεί εγκαταστάσεις με πολιτική θεματολογία που σκοπίμως αποφεύγουν κάθε οικειότητα, προκειμένου να αγγίξουν ζητήματα ζωτικής σημασίας για το άτομο και τις κοινωνικές δομές στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Το Γενί Κουλέ (Επταπύργιο) που χρησιμοποιήθηκε από τους Οθωμανούς ως φυλακή και παρέμεινε σε λειτουργία μέχρι το 1989, στοιχειώνεται από τις φωνές πολιτικών κρατουμένων της περιόδου της επταετούς δικτατορίας. Φιλοξενεί μια εγκατάσταση του εικαστικού Βλάχου Κανιάρη που πέθανε πρόσφατα, ενώ το έργο του έχει μετατραπεί σε σημαία αντίστασης σε εκείνους του δύσκολους καιρούς της χούντας αλλά και μέχρι τώρα.

Μια Μπιενάλε είναι ένας αυτόνομος τόπος, ενώ παράλληλα λειτουργεί ως χώρος συνάντησης. Κατά τη διάρκεια της διοργάνωσης, η πόλη της Θεσσαλονίκης θα επεκταθεί πέρα από τα προστατευτικά όρια των συνόρων της, για να μετατραπεί σε μια σειρά προσωπικών αφηγήσεων, πληροφοριακών νημάτων και διαφορετικών τόπων. Η ιδέα μας ήταν να προσπαθήσουμε να αμιλέψουμε ένα νοπτικό τοπίο, το οποίο θα αγκαλιάσει μέρος του παρελθόντος και του παρόντος, της πολιτικής και του συναισθήματος, και συγχρόνως τους καλλιτέχνες, την περιοχή και τους θεατές.

Paolo Colombo
Mahita El Bacha Urieta
Μαρίνα Φωκίδη